Museu de l'Hospitalet

Museu Arqueològic de Catalunya

Text Catàleg

Paraula de Medusa

A cura de Núria Beitia i Sònia Guerra

Juliol 2006

> *Leer el mito es una aventura propia, este arte presupone una transformación progresiva de una misma, de uno mismo, una disposición a entregarse a la relación aparentemente fácil entre hechos fantásticos, tradiciones adaptadas a las necesidades de cada grupo, a deseos y esperanzas, experiencias y técnicas de magia, de hecho, a otro contenido del concepto* realidad.[1]

Des de sempre, les criatures humanes hem tingut necessitat de saber, de conèixer. Per això hem creat i creem els mites, la història, la ciència, els contes... Totes són formes diverses d'apropament a la realitat, a la veritat.

Quan posem paraules per entendre allò que no entenem, quan ho nomenem, li atorguem existència i sentit, creant-lo i/o recreant-lo.

Molts han estat els camins pels quals ha circulat aquesta recerca de sentit. Des del segle XVIII, però, i sota l'auspici de la Il·lustració, s'imposà el model científic, que es basa en la racionalitat i en la pretesa objectivitat, com a única forma vàlida d'assolir coneixement.

Però el coneixement, quan s'allunya de la pròpia vida, quan força les certeses i descarta les incerteses, no és saviesa. I la "raó" (el *logos*) no és l'única forma de saber, d'entendre. Disposem també d'altra intel·ligència que és l'enteniment de l'ànima. Dues formes diferents: ni contradictòries, ni excloents, ni complementàries.

Els mites, així com també els contes, les llegendes, les intuïcions, els somnis... formen part de l'enteniment de l'ànima. El problema és quan els mites són utilitzat per qui detenta el poder amb l'objectiu d'adoctrinar a la gent; monstrant, a dones i homes, quin ha de ser el seu paper i comportament en la societat en funció del gènere, la classe social, l'edat, etc.

Christa Wolf ens recorda que el mite ens proporciona un model suficientment obert per a acollir experiències pròpies del present, alhora que ens facilita una distància, quelcom imprescindible per assolir coneixement, que només aportaria el temps.

Els relats mitològics, per essència i també per la forma en que han estat recollits, són variats i, fins i tot, presenten contradiccions entre ells. És en aquesta ambigüitat on es troba la potència simbòlica i la força alliberadora dels

[1] Christa Wolf, *Voraussetzungen einer Erzählung: Kassandra*, p. 57. Traducció de Marisa Siguán.

mites: el mite està viu, adquireix vida, quan l'incorporem a la nostra existència, quan el fem significatiu per a nosaltres.

Amb ***Paraula de Medusa*** volem fer ***present*** una figura mitològica femenina que ha estat **re-*presentada*** i interpretada, però no sempre escoltada.

Si traspassem la por a fer servir els sentits i ens atrevim a mirar-la, a escoltar-la, amb ulls i oïdes pròpies, actuem en el present. Així, quan contemplem la Medusa amb una mirada capaç de percebre l'alteritat en tota la seva magnitud, acabarem amb la maledicció que condemna a qui la mira a esdevenir pedra. Per això, volem recuperar el sentit que antigament tenia l'estètica:

> *Estética quiere decir "arte de la percepción" (del griego: «aisthanestai» percibir): arte de la percepción singular y viva, siendo la percepción el fundamento de la relación, un fundamento independiente de la lógica (no contrario a ella), porque está en el* intellectus amoris *o entendimiento del amor. Es un sentido original que se pierde más tarde, congelado en los tratados y manuales de estética, especialmente a partir del siglo XVIII.*[2]

Dir qui és Medusa, conceptualizar-la, és, d'alguna manera, tornar-la a petrificar. Al llarg de la història de la humanitat són ja massa repetits els intents d'anomenar a les dones des de fora. La nostra proposta consisteix en aportar un camí per a que cadascú pugui fer una lectura pròpia, tenint en compte les reflexions al voltant de la diferència sexual femenina. Que cada visitant mantingui una relació en primera persona amb la figura de Medusa, que cadascuna i cadascú pugui cercar la pròpia veritat, i contemplar el sentit de l'alteritat, de la diferència. Intentant que la nostra manera de mirar Medusa no sigui "petrificadora".

A Occident trobem diferents lectures del mite de Medusa ja que ha estat una figura mitològica força iconografiada i interpretada. La trobem en jaciments arqueològics al llarg de tota la conca mediterrània (Corint, Pompeia, Sousse, Tarragona...), en diferents suports (ceràmica, metalls, mosaic...) i amb funcions tant domèstiques com civils (en monedes, joies, gerros, clipeis, columnes, places públiques,...) La seva presència no es limita a l'època clàssica sinó que també és present en l'expressió artística d'altres moments històrics (art barroc, contemporani, etc.).

---

[2] María-Milagros Rivera Garretas: *La diferencia sexual en la Historia*. PUV, Valencia, 2005, p. 107

Medusa és, també, el logotip del Museu de l'Hospitalet, institució que coprodueix aquesta exposició. L'any 1990, Josep Maria Solias, llavors director del Museu, inventà la manera de donar forma al desig de fer present, a l'Hospitalet de Llobregat, la ciutat on va ser emprada i trobada, una de les seves peces més antigues. Per això, la transformà en símbol, el logotip d'aquest Museu, donant així presència a una absència.

Què sabem de Medusa?

Segons la mitologia grecorromana, és una de les tres Gòrgones, l'única mortal. Esteno, Euríale i Medusa, filles de Ceto i del seu germà Forcis, vivien al confí més occidental del món, més enllà del riu Oceà.

El deu Posidó va tenir contacte sexual amb Medusa, alguns relats ens expliquen que aquesta fou una relació consentida (Hesíode, a la *Teogonia*),[3] d'altres, en canvi, ens diuen que va ser una violació (Ovidi, a les *Metamorfosis*).[4]

Com a conseqüència d'haver viscut aquesta experiència sexual en el temple d'Atenea, el mite ens explica que la Deessa la castigà convertint allò més significatiu de la seva bellesa femenina, la seva cabellera, en un niu de serps. Medusa esdevingué, així, un monstre que, segons la maledicció, era capaç de transformar en pedra qui la contemplava.
Perseu, fill de Dànae i de Zeus, decapità la Medusa, amb la complicitat de la deessa Atenea i del déu Hermes, que li proporcionen eines i consells. Perseu oferí el cap de la Gorgona a la Deessa Atenea, qui el col·locà al seu escut.
D'aquesta terrible acció nasqueren Pegàs i Crisàor, fills de Medusa i Posidó. Així mateix, unes plantes aquàtiques, que recorden el corall, absorbiren la força de la Gorgona decapitada. Curiosament tenen la propietat d'endurir-se i esdevenir roca en el moment que entren en contacte amb l'aire.

Tanmateix, com ens mostra l'Arqueologia, la població grega i romana tenia una percepció oberta del mite de Medusa. Això ho mostra el fet de què no fos únicament i exclusivament representada a la panòplia militar dels guerrers o als

[3] Hesíode, Teogonia, 275-282
[4] Ovidi, Metamorfosis, IV, 794-803

monuments funeraris[5] (com és el cas de la Medusa de l'Hospitalet de Llobregat),[6] sinó que aquesta figura mitològica fou representada també en objectes d'ornamentació personal com arracades i anells, així com en forma de mossaïc en cases, termes, places públiques... i altres espais d'ús quotidià per la gent d'aquells temps.

És en aquest sentit que nosaltres volem *fer present* la figura mitològica de la Medusa. Volem acabar amb la maledicció que converteix la Medusa en un ésser monstruós, relacionat amb els Ínfers, i fer visibles les lectures que ens la presenten com una figura femenina lliure i poderosa. Medusa formaria part d'una d'aquelles Deésses qüestionadores que, en paraules de Dolores Juliano, *constituyen un grupo con personalidades y objetivos propios, pero su función es ser vencidas. De hecho parecen imaginadas para resaltar, por oposición a ellas, la coherencia normativa del grupo*.[7]

Com acostuma a passar amb les descripcions, la nostra no mostra tota la grandesa que el mite conté, pretendre-ho és caure en la supèrbia de pensar que estem en possessió de la veritat. Però sí ens volem aturar en alguns elements que ens han semblat interessants i que ens han regalat veritat.

Les paraules contenen el sentit d'allò que les coses són; interrogant-nos sobre el mot "medusa" ens ha sorprès descobrir el seu significat etimològic:

> ***Medusa:*** *μεδουσα, la que reina, t. f. del partic. pres. de μεδω reinar. // Zool. Acalefo provisto de tentáculos y pedunculos al estilo de Medusa, una de las Górgonas (Mit.), que tenia la cabeza erizada de serpientes. — 2. Tener cabeza de Medusa significa tener cabellera ensortijada.*[8]

... Medusa, la que regna, del verb "medo", regnar...

Medusa, la governanta en un ordre simbòlic i polític anterior a la Grècia clàssica, és una figura mitològica que ha arribat als nostres dies a través de la

[5] Donat que bona part de les troballes arqueològiques de Medusa han estat vinculades al món funerari, una interpetació habitual que s'ha fet d'aquest símbol està en relació a que l'horror de mirar-la rau en el fet que ella representa la mort amb la que totes i tots ens hem de trobar (Jean-Pierre Vernant). Aquesta lectura s'adiu amb una filosofía, l'occidental, que, en bona part, defineix la criatura humana com a "mortal" i oblida que, també, som "nascudes" i "nascuts" com recoden filòsofes com Hannah Arendt o María Zambrano.

[6] Descoberta a l'entorn de l'actual ermita Santa Eulàlia de Provençana.

[7] Dolores Juliano: *Las que saben. Subculturas de mujeres.* Madrid, horas y HORAS, 1998. pG. 21

mirada de clàssics grecorromans com Homer, Hesiode i Ovidi, i contemporanis com Freud.[9] En ambdós casos assistim a una interpretació androcèntrica i patriarcal que no mira la "reina" sinó el monstre. Cap el final de la dècada de 1970 i principis de 1980, algunes dones estudioses de diversos àmbits dels coneixement (història, arqueologia, psicologia, filosofia, antropologia, art, etc.), començaren a presentar-nos d'altres lectures de les petjades del passat (restes arqueològiques, textos, mites, etc.), amb una mirada de dona que interroga a les seves avantpassades i ens ofereix una ampliació del coneixement. Dones que, com diu María Milagros Rivera:

> *se han separado del modelo vigente y han actuado como de-generadas, como mujeres sin género. Han actuado como de-generadas no en la crítica ni en la lucha contra el orden sociosimbólico patriarcal, sino en el apartamiento de este orden y en la búsqueda de otras mediaciones, de mediaciones no viriles, para intentar estar en el mundo en femenino. Esta de-generación no ha consistido ni consiste en una reforma de los contenidos de lo femenino sino en un cambio radical de la naturaleza de la relación consigo mismas, con las otras mujeres y con los hombres.* [10]

Dones com: María Zambrano, María Gimbutas, Dolores Juliano, Erica Bornay, Pilar Pedraza, Casilda Rodrigáñez, Victòria Sau, Marcia Starck, Gynne Stern, Julia Kristeva, Hélène Cixous...

Una d'elles, Marija Gimbutas, ens diu:

> *La Gorgona del principio, no el posterior monstruo indoeuropeo al que dieron muerte héroes como Perseo, era una poderosa Diosa que trataba con la vida y con la muerte.*[11]

Una Deessa Serp, representant de la saviesa femenina i també de la capacitat de donar i prendre la vida.

Però les divinitats d'una època esdevenen els mostres de la posterior. Mantenint la seva força però col·locats en el costat del mal. Llavors apareixen els herois (Perseu/s, Sant/s Jordi/s...) per a destruir-los.

---

[8] Crisóstomo Eseverri Halde: Diccionario Etimológico de helenismos españoles. Publicaciones del Seminario Diocesano de Pamplona, 1945, Burgos.
[9] Sigmund Freud: *Obras completas CXXIII*
[10] María-Milagros Rivera, *Nombrar el mundo en femenino. Pensamiento de las mujeres y teoría feminista*. Barcelona, Icaria, 1994, p.83
[11] Marija Gimbutas: *El lenguaje de la diosa.* pg. 208

Perseu, amb la complicitat de la Deessa Atenea, decapità Medusa. Atenea, que el mite ens narra havia nascut del cap del seu pare, Zeus, qui s'havia menjat a Metis, la mare de la Deessa:

> *Atenea es el producto de lo femenino devorado, por lo que no tiene madre. Nació de la cabeza de Zeus perfectamente armada con escudo, casco, peto y lanza.*[12]

Atenea sorgeix del cap de Zeus, és, per tant, una idealització. No és una criatura real, "encarnada" i parida. És un concepte masculí, una idea. Un intent de que la "raó" venci al cos, un sense-sentit, ja que no és possible escindir una de l'altra. Decapitant Medusa, separant-la del cos, es vol intentar anular la seva diferència sexual?

L'aspecte més destacat de Medusa, com planteja Mercedes Aguirre

> *posiblemente sea el de sus ojos. Esos ojos enormes y abiertos con la intención de plasmar su mirada petrificadora. Es el ojo que todo lo ve, que nos sigue a todas partes, representado en muchas culturas (el ojo de Horus, el ojo de Yavé). Es tambien el ojo que fascina, que petrifica...*[13].

Potser espanta mirar la Medusa perquè ella és terrorífica, però potser el que espanta, de debò, és veure reflectit, en la seva expressió, el terror que suposa saber-se vivint en un cos vulnerable i violentable... o veure reflectit en una altra allò que una, que un, no vol veure de sí.

Però atravessar l'horror, atrevir-se a mirar allò negatiu és assolir la responsabilitat de la pròpia vida. Acollir el negatiu, allò que no va bé i que se'ns presenta, justament, per a incorporar-lo a la vida i, així, a la història.

La imatge de Medusa ha servit d'amulet defensiu; la pròpia Atenea la porta al seu escut i està present, també, en elements relacionats amb les armes i la guerra (cascs, escuts, cuirasses). S'ha utilitzat, sovint, com a element protector del mal en un intent de lliurar-se del perill de caure en el que la filòsofa italiana Diana Sartori anomena la **temptació de bé**.[14]

---

[12] Amalia Blanca Ramírez: *Pedir la luna. Los ciclos lunisolares y el Matrimonio interior.* Blanvar Ediciones, Palma de Mallorca, 1996

[13] Mercedes Aguirre Castro: *Las Gorgonas en el Mediterráneo Occidental*. Revista de Arqueologia 207, Juliol 1998, pg. 22-31

[14] Diana Sartori: *Entre el deseo y la libertad. La tentación del bien*. Duoda Revista d'Estudis Feministes núm. 27 (2004), pg. 89-107

I és que, quan intentem separar el bé del mal, les coses no funcionen: **el tresor i els monstres**, no es poden donar l'un sense l'altre i hem de honorar-los els dos a la vegada. No es tracta d'agafar el tresor i rebutjar el drac, sinó d'aprendre quins són els fantasmes propis, els monstres interns i escoltar què volen dir. Per això cal una reflexió, un mirar-me en mi i un emmirallar-me en les altres i els altres, un posar consciència en el meu fer, en el meu desig, en el meu estar.

Per què, com diu Diana Sartori *mantenerse apegadas a un fantasma de bien* nos *condena a la irrealidad*[15]*.* I segueix:

> *Viendo lo negativo sólo como mal, se corre el riesgo de que el trabajo de lo negativo trabaje para el mal. Yo, que me llamo Diana, debería de haber sabido estas cosas, si pienso en sus lados claro y de tiniebla, y debería saber que hay que honrar a las Furias, hay que hacer cuentas con lo negativo.*[16]

Es fa necessari anar a la recerca d'un saber que no desestimi res del que arriba de les entranyes, a les que la filòsofa María Zambrano no considerava "irracionals" sinó posseïdores d'una altra raó: *un saber atento a la voz del ser que nos dicta la verdad desde los ínferos del alma.*

La possibilitat d'escoltar, també, aquesta veu, és la possibilitat d'escoltar la diferència, la disparitat. "L'alteritat", allò que no sóc jo. Allò que està fora de mi, en l'altra, i també en el meu interior i que, a vegades, m'altera.

Impregnades com estem de la cultura on hem nascut i vivim, a vegades ens resulta difícil ser mirades des d'un altre lloc i/o mirar a les i als altres amb tota la seva magnitud. Mirar no és quelcom espontani, cal posar interès, desig, voluntat... El regal, però, és que quan una mira… veu. I mirar és acollir la diferència, allò que jo no conec, o que no creia possible. Quan ampliem la mirada, quan ens atrevim a mirar l'altra, l'altre, d'una manera nova; quan desplacem el sentit que per a algú tenen les coses; gaudim d'una experiència preciosa i alhora misteriosa. Llavors ens interroguem sobre el fet de no haver-nos adonat abans de que aquella manera de mirar fos possible. El que és clar es que la nova manera de mirar passarà a formar part de les nostre vides en tots els aspectes.

---

[15] Íd. pg. 100
[16] Íd. pg. 100

Si és així, si ens atrevim a atravessar la por i ens arrisquem a mirar (a mirar-nos), escoltarem i descobrirem la riquesa de l'altre i també el que significa per a nosaltres. Descobrirem a Medusa:

Jo sóc l'altra. Tu ets jo mateixa:
aquella part de mi que se'm revolta,
que expulso lluny i em torna
feta desig, cant i paraula.

Feta desig, cant i paraula
et miro. Jo sóc tu mateixa.
No em reconec: sóc l'altra.[17]

I això no està tancat, segueix i seguirà viu, amb força...

[17] Maria-Mercè Marçal: *Llengua Abolida (La germana, l'estrangera).* Poesia 3i4, Barcelona, 2000